

Χείλαρη Α. (2012). «Χορός και εθνική ταυτότητα: Το παράδειγμα της ένταξης του “Τσακωνικού” χορού στα σχολικά αναλυτικά προγράμματα». Πρακτικά 4ου Πανελληνίου Συνεδρίου «Λαϊκός πολιτισμός και εκπαίδευση», Καρδίτσα: Πανεπιστήμιο Θεσσαλίας- Τμήμα Ιστορίας, Αρχαιολογίας και Κοινωνικής Ανθρωπολογίας και Κέντρο Ιστορικής και Λαογραφικής Έρευνας «Ο Απόλλων Καρδίτσας», σ. 263- 276

Πρωταρχική μέριμνα του εθνικού κράτους αποτελεί η οικοδόμηση μίας ενιαίας, ομοιογενούς και αδιαμφισβήτητης εθνικής ταυτότητας είτε υπερτονίζοντας τα συνεκτικά γνωρίσματα που της αποδίδονται είτε απαλείφοντας ή υποβαθμίζοντας τα όποια διαφοροποιητικά στοιχεία ενυπάρχουν στο εθνικό σώμα. Ο προσδιορισμός και η ανάδειξη της εθνικής ιδιαιτερότητας και της μοναδικότητας επιβάλλει την αναζήτηση, την ανάδειξη και τη διατήρηση εκείνων των πολιτισμικών γνωρισμάτων, που διακρίνουν ένα συγκεκριμένο Έθνος-κράτος. (Λέκκας 2006).

Με δεδομένο ότι οι εθνικές ταυτότητες συγκροτούνται στο πλαίσιο μιας «φαντασιακής» πολιτικής κοινότητας (Anderson, 1997), που το περιεχόμενό της διαμορφώνεται κάθε φορά μέσα από μια επιλεκτική και αρκετές φορές «επινοημένη παράδοση» (Hobsbawm- Ranger, 2004), οι εθνοκρατικές ιδεολογίες χρησιμοποιούν «την προϋπάρχουσα, ιστορικά κληροδοτούμενη πληθώρα των πολιτισμών και τον πολιτισμικό πλούτο, παρόλο που τα χρησιμοποιούν πολύ επιλεκτικά και συνήθως τα μετασχηματίζουν ριζικά» (Gellner 1992:106).

Στο πλαίσιο του εθνικού κράτους, η ενιαία εθνική ταυτότητα οικοδομείται και συντηρείται με συστηματικό τρόπο «εκ των άνω», από την κεντρική εξουσία μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, της τυπογραφίας, των εφημερίδων, περιοδικών και των ΜΜΕ (Δεμερτζής 1994:78), χωρίς ωστόσο αυτό να σημαίνει ότι η όλη διαδικασία κατασκευής της δεν επηρεάζεται «από τα κάτω», αφού θα πρέπει να συμπεριλαμβάνεται η υποδοχή, η αφομοίωση ή η περιθωριοποίηση της από αυτούς στους οποίους απευθύνεται (Hobsbawm, 1994: 23-24; Ζωγράφου 2004: 158-158; Χείλαρη 2009). Κατά τον Δεμερτζή (1994:95) προϋπόθεση για τη διαμόρφωσή του έθνους-κράτους είναι «η δια του εκπαιδευτικού συστήματος ηγεμόνευση μιας εγγράμματης κουλτούρας που ομοιογενοποιεί πολιτισμικά τον πληθυσμό». Στο εθνικό κράτος, ο εκπαιδευτικός θεσμός όχι μόνο είναι πρωταρχικής σημασίας στη διαδικασία κοινωνικοποίησης του ατόμου, αλλά μπορεί να παράσχει ένα ευρύ φάσμα εκπαίδευσης που απαιτείται για «μια γενική πολιτισμική βάση»(Gellner 1992:75). Αυτή η ενιαία και κεντρικά ελεγχόμενη λειτουργία της εκπαιδευτικής μηχανής προσβλέπει «στην κατασκευή της εθνικής ταυτότητας και την καλλιέργεια της εθνικής συνείδησης με την «ομογενοποίηση» των μελών του εθνοκρατικού σώματος, πέρα από τις εσωτερικές διακρίσεις που ενδέχεται να το διέπουν» (Λέκκας 2006:120). Η επίσημη ιδεολογία του ανεξάρτητου κράτους διαχέεται μέσω του εκπαιδευτικού συστήματος, που στόχο έχει τη διαπαιδαγώγηση πρωτίστως εθνικών υποκειμένων, έτσι ώστε να μετασχηματίζονται οι άνθρωποι σε πολίτες μιας συγκεκριμένης χώρας (Λέκκας 2006; Hobsbawm – Ranger 2004).

Όσον αφορά στη συγκρότηση της ελληνικής εθνικής ταυτότητας μετά την απελευθέρωση, το νεοσύστατο τότε κράτος χρειαζόταν γερά θεμέλια για να στηρίξει το καινούργιο οικοδόμημα. Κάτω από το βάρος των θεωριών αμφισβήτησης

που διατύπωσε το 1830 ο Fallmerayer για την ελληνική εθνική ταυτότητα και την καταγωγή των σημερινών Ελλήνων (Fallmerayer 1984), διαπιστώθηκε η αναγκαιότητα να παρουσιαστεί η ταυτότητα του ελληνισμού ενιαία και ομογενοποιημένη, δεδομένου ότι η εθνοκρατική ταυτότητα οικοδομείται με μέσα πολιτικά και με την «προσαγωγή τεκμηρίων με πολιτισμικό περιεχόμενο» (Λέκκας 2006:125),^[1] έτσι ώστε το έθνος να μπορεί να κατανοηθεί ως μία «ενύπαρκτη διαμέσου της ιστορίας συλλογική οντότητα» (Δεμερτζής 1994:108).

Για τους Έλληνες, σύμφωνα με την Κυριακίδου- Νέστορος (1978:39) «η έννοια του έθνους αναπτύσσεται στα πλαίσια του ελληνικού διαφωτισμού και με βάση, κυρίως, τη σχέση εμείς και οι αρχαίοι». Η αρχαιότητα υπήρξε κατά βάση το κεντρικό σημείο αναφοράς του Δυτικοευρωπαϊκού πολιτισμού και οι Νεοέλληνες έπλεξαν την πολιτιστική τους ταυτότητα γύρω από αυτόν τον άξονα.^[2] Το παρελθόν αποτέλεσε τη στέρεη βάση, για να χτιστεί το οικοδόμημα του νεοελληνικού έθνους-κράτους, με θεμελιώδεις λίθους τη γλώσσα, την ιστορία και τη λαογραφία.

Από αυτή την προσπάθεια του εθνικού προτάγματος δεν θα μπορούσε να παραλειφθεί το εκπαιδευτικό σύστημα. Η εκπαιδευτική διαδικασία «φώτισε λοιπόν το πρόσφατο και το απώτερο παρελθόν με ένα φως που αντλούσε τη λάμψη του από τις εθνικές ανάγκες, τονίζοντας την ενότητα στο χώρο και το χρόνο» (Πολίτης 2003:60), χρησιμοποιώντας όλα τα απαραίτητα εφόδια από το πολιτισμικό παρελθόν. Η χρησιμοποίηση της εικόνας του παρελθόντος στο παρόν στόχευε στη διαμόρφωση μιας συλλογικής συνείδησης και αλληλεγγύης καθώς και στην ενδυνάμωση της αίσθησης του «ανήκειν» σε μία εθνική κοινότητα.(Λέκκας 2006).

Η θεωρία της ιστορικής και πολιτισμικής συνέχειας «ενέτασσε τους ανθρώπους σε μια πιο μεγάλη και πιο αποστασιοποιημένη χωρικά και χρονικά ταυτότητα» (Κακάμπουρα 2006:111), προβάλλοντας την εικόνα ενός εθνικού συνόλου, υποσκελίζοντας, ιδίως μέσα από την εκπαίδευση, «τις τοπικές ομαδοποιημένες, διαχεόμενες η μια στην άλλη και αλληλοεπικαλυπτόμενες κουλτούρες» (Αποστολίδου 2004:17).

Προς την κατεύθυνση της θεμελίωσης της συνέχειας της ελληνικής πολιτισμικής παράδοσης στο χώρο και στο χρόνο, σύμφωνα με την τότε ελληνική διάνοηση, δρομολογήθηκε και η αντίστοιχη αναπαραγωγή του παραδοσιακού χορού. Ο παραδοσιακός χορός συνιστούσε ένα από εκείνα τα πολιτισμικά στοιχεία που μπορούσαν να αποτελέσουν τη γέφυρα που ενώνει το παρελθόν με το παρόν και να αναδείξουν τη συνέχεια στο χώρο και το χρόνο, στηρίζοντας έτσι την ιδεολογία του έθνους- κράτους και δίνοντας μία ενιαία «εθνική εικόνα». Έτσι ο ελληνικός παραδοσιακός χορός χρησιμοποιήθηκε στη διαδικασία διαμόρφωσης των εθνικών ταυτοτήτων που εκπορευόταν «άνωθεν» με στόχο την ομογενοποίηση και τη διάχυση της εθνικής ιδεολογικής γραμμής.^[3]

Στην Ελλάδα, η ένταξη των ελληνικών παραδοσιακών χορών στη σχολική μαθησιακή λειτουργία στις αρχές του 20^{ου} αιώνα στοχεύει στην καλλιέργεια εθνικών προτύπων και στην ενίσχυση του εθνικού στόχου της ελληνικής συνέχειας «στο χώρο και το χρόνο»(Γκαρτζονίκα 2009). Στα πλαίσια αυτής της εθνοποιητικής διαδικασίας, επιλέγεται και αποσπάται ένα συγκεκριμένο ρεπερτόριο από το σύνολο των επιμέρους χορευτικών ταυτοτήτων της γεωγραφικής επικράτειας, διαμορφώνοντας ένα επίλεκτο «εθνικό ρεπερτόριο» χορών, που ανταποκρίνεται στα «εθνικά» πρότυπα και εδράζεται κυρίως σε αρχαιοελληνικές συνδέσεις (Ζωγράφου 2004). Σύμφωνα με τον Αυδίκο, «η μετάβαση σε μια ενιαία εθνική αφήγηση προϋποθέτει, την απόσπαση των χορών από την τοπική αυτό-αναφορά τους και την

προβολή στο εθνικό πλαίσιο»(Αυδίκος 2004:348). Ο χορός αποσπάται από την τοπικότητα, συνδέεται με την εθνικότητα και κατά συνέπεια «μπορεί να λαμβάνει χώρα πιο εύκολα σε μη τόπους και μη χρόνους» (Νιτσιάκος 2001:26). Διαπιστώνεται ότι από μία πληθώρα χορών κάποιο ρεπερτόριο «αποσπάται από ένα συνολικό τοπικό, ενώ παράλληλα ένα τοπικό μπορεί να επεκτείνεται» (Ζωγράφου 2004:161), δημιουργώντας ένα «πανελλαδικό ρεπερτόριο», που είναι αναγκαίο για «τη διαμόρφωση ενιαίας εθνικής αντίληψης για το χορό και τον πολιτισμό»(Αυδίκος 2004:349). Προάγεται έτσι μέσω του σχολείου και κατοχυρώνεται δημόσια η «εθνική χορευτική γλώσσα», που υποστηρίζει τη γενικότερη ιδεολογική γραμμή του έθνους-κράτους στη διαμόρφωση της εθνικής συνείδησης μέσω της ομογενοποιητικής διαδικασίας.

Κυρίαρχη θέση σ' αυτό το «εθνικό» ομογενοποιημένο ρεπερτόριο κατείχε ο Τσακόνικος χορός. Από την ανασκόπηση της βιβλιογραφίας προκύπτει ότι η πλειονότητα των αναφορών στον Τσακόνικο χορό έχει εστιάσει στην αρχαιοελληνική καταγωγή του, δίνοντας έμφαση σε αποσπασματικές παραμέτρους της φόρμας του και ενισχύοντας την επιλεκτική εθνικοποιημένη διάσταση του, ενώ ελάχιστες αναφορές έχουμε ως προς το χορευτικό σύστημα της περιοχής από το οποίο αποκόπηκε ο συγκεκριμένος χορός (Χείλαρη 2004). Οι βιβλιογραφικές αναφορές θα μπορούσαν να διακριθούν σε δύο κατηγορίες:

I) στις αναφορές που σχολιάζουν κυρίως την αρχαιοελληνική προέλευση του χορού και τη διατήρηση του μέχρι σήμερα με συγκεκριμένο προσανατολισμό και

II) στις σχετικές με τη φόρμα αναφορές που περιέχονται στους λεγόμενους «πρακτικούς οδηγούς» με προσανατολισμό στη διδασκαλία του χορού και με έμφαση σε αποσπασματικές παραμέτρους της φόρμας του.[4]

Από τα σχετικά με την αρχαιοελληνική καταγωγή του Τσακόνικου χορού κείμενα διακρίνουμε τις ακόλουθες εκδοχές προέλευσης όπου υποστηρίζεται η άποψη:

α) ότι ο χορός είναι ο «γέρανος», ο χορός που χόρευε ο Θησέας στη Δήλο και αναπαριστά την είσοδο και την έξοδο του από το λαβύρινθο (βλ. Σακελλαρίου 1940; Παπαχρήστου 1979(1960); Μπίκος 1969; Δήμας 1980; Ρούμπης 1990; Λυκεσάς 1993; Στράτου 1979, Συμεωνίδου- Χείλαρη 2002)

β) ότι πρόκειται για «κλειδωτό» χορό του γάμου (Κουσιάδης 1950-1951)

γ) ότι ο χορός είναι «πυρρίχιος», πολεμικός χορός (Σαρρής 1956; Μερικάκης 1969)

δ) ότι είναι πανάρχαιος λατρευτικός χορός σε απολλώνειο ρυθμό (παιάνας), που παριστάνει ορχηστρικά την πάλη του Απόλλωνα με τον Πύθωνα (βλ. Καράς 1996; Μπεκύρος & Τσαγγούρη 1996; Πετάκος 2003; Χείλαρη 2004) ή παριστάνει τη λατρευτική θεότητα του φιδιού (βλ. Μουτσόπουλος 1957; Τυροβολά, 2003) και

ε) ότι πρόκειται για δίδυμο αδελφό χορό με τον χορό των Καρυάτιδων του αρχαίου λακωνικού Όρμου (βλ. Χούπης 1990)

Αναρωτιόμαστε γιατί άραγε ο Τσακόνικος χορός κατέχει κυρίαρχη θέση στο ρεπερτόριο των ελληνικών παραδοσιακών χορών, που διδάσκονται στα σχολεία της χώρας;

Η επιλογή του Τσακόνικου χορού ανταποκρίνεται μέσα από αποσπασματικά μορφικά χαρακτηριστικά στο ιδεολογικό πρόταγμα του έθνους-κράτους και θεωρήθηκε ότι παρείχε το καλύτερο παράδειγμα σύνδεσης με την αρχαία Ελλάδα..

Τα στοιχεία που αποτέλεσαν γερό θεμέλιο υποστήριξης της ακραιφνούς συνέχειας του ελληνισμού ήταν:

α) τα ιδιαίτερα μορφικά χαρακτηριστικά του Τσακωνικού χορού:

1. i) οι μουσικές καταγραφές του χορού, που υπογράμμιζαν την οργάνωσή του με τον αρχαίο πεντάσημο παιωνικό ρυθμό[5]. Ο παίων – ετυμολογικά η λέξη είναι συγγενής με τον παιάνα- ήταν ρυθμός πεντάσημος και πάνω σ' αυτόν τονίζονταν ευχαριστήριοι ύμνοι προς τον Απόλλωνα και την Άρτεμη ή θριαμβικά πατριωτικά τραγούδια ύστερα από νίκη σε πόλεμο, που συνόδευαν πυρρικούς χορούς[6]. Μάλιστα η Β. Τυροβολά (ό.π.:53) υποστηρίζει ότι «ο παραλληλισμός των ελληνικών χορευτικών ρυθμών με τους πόδες της αρχαίας ελληνικής μετρικής ενισχύεται από το γεγονός ότι και οι δύο βασίζονται στην εναλλαγή δίσημων και τρίσημων μονάδων».

Ο Σίμωνας Καράς στηρίχθηκε στον παιωνικό ρυθμό του χορού, και υποστήριξε πως «ο τσακωνικός χορός είναι πανάρχαιος λατρευτικός χορός σε απολλώνειο ρυθμό 5 χρόνων και 4 βημάτων και παριστάνει ορχηστρικά την πάλη του Απόλλωνα με τον Πύθωνα, το φίδι της υγρασίας, της αρρώστιας και των επιδημιών. Ο χορός παριστάνει το φίδι, τον δράκοντα και κάνει τα ίδια σχήματα τα οποία θα κάνει και τώρα ένα φίδι τρομερό...» (Καράς 1996:11-23). Αξίζει να σημειωθεί ότι η ερμηνευτική αυτή εκδοχή του Σίμονα Καρρά είναι η πιο τεκμηριωμένη, αν λάβουμε υπόψη μας και τα ευρήματα της αρχαιολογικής σκαπάνης, που πιστοποίησαν την λατρεία του θεού Απόλλωνα (Απόλλωνα Τυρίτη και Απόλλωνα Μαλεάτη) στην ευρύτερη περιοχή.

«Ιερό λατρευτικό χορό» θεωρούν εξάλλου τον Τσακωνικό χορό οι Φ. Μπεκύρος & Ε. Τσαγγούρη (1996:13), υποστηρίζοντας πως «οι λατρευτικές συνήθειες είναι οι μόνες που αντέχουν στο πέρασμα του χρόνου» και «σαν ενιαίο σύνολο, μελωδία, ρυθμός και χορός είναι, ίσως, το μοναδικό αρχαίο ελληνικό δείγμα μουσικής που έφθασε στις μέρες μας».

1. ii) το «λαβυρινθιακού τύπου» σχήμα του[7]. Όσον αφορά στη σχηματοποίηση του χορού, διαπιστώνεται ότι ο Τσακωνικός χορός αποτελεί ένα χορευτικό δρώμενο, στο οποίο όλοι οι χορευτές, σαν ένα συναρθρωμένο σώμα, συστήνονται κάτω από την καθοδήγηση του πρώτου, που παραμένει ο ίδιος καθ' όλη τη διάρκεια του χορού και κατευθύνει όλες τις κινήσεις και τους ελιγμούς του χορού στο χώρο. Το χορευτικό σχήμα, που είναι «λαβυρινθιακού τύπου», ξεκινά με κυκλικό σχήμα ανοικτού κύκλου και κατεύθυνση προς τα δεξιά, κάνει κουλουριάσματα, φιδίσιους σχηματισμούς και καταλήγει σε ημικόκλιο.

Ο Χ. Σακελλαρίου πρωτοδίδαξε τον Τσακωνικό χορό στη Γυμναστική Ακαδημία και το Λύκειο Ελληνίδων και πρώτος αυτός πρότεινε την ιδέα του λαβύρινθου. Ισχυρίστηκε ότι ο εν λόγω χορός είναι ο Γέρανος, ο χορός δηλαδή που χόρευε ο Θησέας στη Δήλο, αντιστοιχίζοντας τον στην περιγραφή του Πλουτάρχου με βάση το έργο του «Παράλληλοι Βίοι». Επίσης υπογραμμίζει ότι ο χορός συναντάται μόνο στην Κυνουρία στο σπάνιο ρυθμό των 5/4 και παραθέτει το τραγούδι «Σου είπα μάννα...» που συνοδεύει τον «Τσακωνικό χορό», όπως τον ονομάζει ο ίδιος.

Την άποψη του «λαβύρινθου» υιοθέτησε και η Δ. Στράτου, η οποία αναφέρει ότι ο Τσακωνικός χορός είναι ο πρώτος του σχήματος του Λαβύρινθου και θεωρεί συγκλονιστικό το γεγονός ότι δεν λησμονήθηκε στο πέρασμα των αιώνων ο Θησέας και ο χορός του (Στράτου ό.π.:23). Τη σημαντικότητα που απέδιδε η Δ. Στράτου στον Τσακωνικό χορό, αποδεικνύει το γεγονός ότι στο βιβλίο «Ελληνικοί Παραδοσιακοί

Χοροί», του Ο.Ε.Δ.Β, που διένειμε το Υπουργείο Παιδείας με αφορμή το έτος ελληνικής παράδοσης, ο Τσακωνικός χορός κοσμεί το εξώφυλλο του βιβλίου, ενώ εκτενείς αναφορές για την αρχαιοελληνική προέλευση του και για το λαβυρινθιακό του σχήμα αναγράφονται στο εσωτερικό του βιβλίου (Στράτου 1979). Αρκετοί καθηγητές Φυσικής Αγωγής ενστερνίστηκαν την άποψη του «περί λαβύρινθου» και την αρχαιοελληνική προέλευση του χορού και την υποστήριξαν στα συγγράμματά τους (βλ. Παπαχρήστου 1960; Μπίκος 1969; Δήμας 1980; Ρούμπης 1990; Λυκεσάς 1993; Καρφής, 2009).

β) Η διάσταση της γλώσσας: στην περιοχή μιλιέται η τσακωνική διάλεκτος,^[8] που θεωρείται από τους μελετητές η αρχαιότερη ομιλούμενη ελληνική γλώσσα, με ρίζες στην αρχαία δωρική διάλεκτο. Κατά τον Λέκκα, «δεν υπάρχει ίσως άλλο κριτήριο που να δηλώνει τόσο συχνά και τόσο απόλυτα την ύπαρξη ενός ξεχωριστού πολιτισμού όσο η γλώσσα... Η κατοχή ξεχωριστής γλωσσικής κληρονομιάς είναι το λιγότερο αμφισβητήσιμο τεκμήριο» (Λέκκας ό.π.:145).

Η «ακατάληπτη στους λοιπούς Νεοέλληνες» γλώσσα ήταν εκείνο το χαρακτηριστικό, που δεικνύει κατά τον Fallmerayer, την «εκ των αρχαίων Σπαρτιατών ή Δωρικών καταγωγή των» (Λεκκός 1920: 6). Από τον καθηγητή γλωσσολογίας Θ. Κωστάκη υποστηρίζεται ότι η Λακωνική αποτελεί εξέλιξη της αρχαίας Δωρικής της Πελοποννήσου, και αυτής πάλι εξέλιξη τα σημερινά Τσακωνικά» (Κωστάκης 1959). Ο Μ. Δέφνερ, ο γνωστός Βαυαρός φιλόλογος και γλωσσολόγος, προλογίζοντας το «Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου», έργο μελέτης μιας πεντηκονταετίας στην Τσακωνιά, αναφέρει χαρακτηριστικά: «Υπερηφανεύομαι δε, ότι δια του έργου τούτου διασώζω ακριβή γνώσιν αρχαιοπρεπούς ελληνικής διαλέκτου...» (Δέφνερ 1923).

γ) Η ιστορικότητα του τόπου: η Τσακωνιά, σύμφωνα με τους μελετητές, κατοικείται από απόγονους των Δωριέων (εκδωρισθέντες Ίωνες, κατά τον Ηρόδοτο) και αποτελεί «ομόγλωσση κοινωνική οντότητα με τοπική πολιτισμική ιδιαιτερότητα που την έχουν καταγράψει στο μακροχρόνιο βάθος της ιστορικής πορείας τους» (Πετάκος 2003), διατηρώντας τη γλώσσα της, τους χορούς της και τα ήθη και τα έθιμα της δια μέσου των αιώνων.^[9]

Η Τσακωνιά περιλαμβάνει εννέα χωριά και δύο οικισμούς, με σπουδαιότερο και μεγαλύτερο κέντρο το Λεωνίδιο, την πρωτεύουσα της επαρχίας Κυνουρίας. Επιπλέον να σημειώσουμε ότι το Λεωνίδιο, οι Πρασιές κατά την αρχαιότητα,^[10] χαρακτηρίστηκε το 1977 ως «παραδοσιακός οικισμός» και το 1982 βραβεύτηκε από την Ακαδημία Αθηνών. Σήμερα, με απόφαση του Υπουργείου Πολιτισμού, η παλαιά πόλη του Λεωνιδίου, η προ του 1923, χαρακτηρίστηκε ως «ιστορικός τόπος»^[11]. Την επαλήθευση της ιστορικής συνέχειας με την προϊστορική ζωή των Πρασιών αποδίδουν τα αρχαιολογικά ευρήματα των αρχαίων Πρασιών και του Λεωνιδίου.

Επιπλέον, σύμφωνα με τον Πausανία, στην παραλία των Πρασιών εκβράσθηκε η λάρνακα με τη νεκρή Σεμέλη και το νεαρό Διόνυσο. Οι κάτοικοι έθαψαν την κόρη του βασιλιά των Θηβών, τον δε Διόνυσο τον παρέδωσαν στην Ινώ, την αδελφή της Σεμέλης να τον αναθρέψει εκεί που σήμερα οι κάτοικοι αποκαλούν «Σπήλαιο του Διονύσου». Ο Διόνυσος, κατά τον Πausανία, ευχαριστημένος από τη συμπεριφορά των κατοίκων τους δίδαξε την καλλιέργεια της αμπέλου, τα περιβόλια των Πρασιέων γέμισαν με κλήματα και ο κάμπος ονομάστηκε «Διονύσου Κήπος» (Πausανίας Γ, 41).

Στην καταγωγή των Τσακώνων από τους Δωριείς στηρίζεται και η άποψη ότι «ο τσακόνικος χορός θεωρείται ένας από τους “πυρρίχιους” πολεμικούς μας χορούς» (Μερικάκης 1980:85). Την άποψη του αυτή στηρίξε στα εμφανή χαρακτηριστικά του χορού, το πλησίασμα των χορευτών και τα μικρά βήματα σε πρώτη φάση που θυμίζει άμυνα σε κάποια αναμενόμενη επίθεση και σε δεύτερη φάση τα πιο μεγάλα βήματα που θυμίζουν «κατά μέτωπον» επίθεση (Μερικάκης 1969:8). Την ίδια άποψη εξέφρασε και ο Σαρρής λέγοντας ότι: «ο χορός ο Τσακόνικος είναι αυτός ούτος ο χορός των Σπαρτιατών. Είναι ο αρχαίος Γερανός ή Πυρρίχειος των πολεμιστών Σπαρτιατών» (Σαρρής 1956: 26). Η άποψη αυτή στηρίζεται στις αναφορές για τους Τσακωνες που συναντάμε στον Κων/νο Ζ' τον Πορφυρογέννητο (905-959 μ.Χ.) και κάνει λόγο για μια ειδική τάξη στρατιωτών του βυζαντινού κράτους, τους «Τζέκωνες», που στελέχωναν επίλεκτα σώματα ακριτών και καστροφυλάκων.

Όπως προαναφέρθηκε, τον Τσακόνικο χορό πρωτοδίδαξε ο Σακελλαρίου στη Γυμναστική Ακαδημία τη δεκαετία του 1930. Από τότε μέχρι σήμερα περιλαμβάνεται στη διδακτέα ύλη του μαθήματος του ελληνικού παραδοσιακού χορού σ' όλα τα ΤΕΦΑΑ της χώρας (Αθηνών, Θεσσαλονίκης, Κομοτηνής, Σερρών και Τρικάλων).

Από τη μελέτη των σχολικών αναλυτικών προγραμμάτων διαπιστώθηκε επίσης ότι αρχικά ο Τσακόνικος χορός εντάχθηκε στα αναλυτικά προγράμματα του Γυμνασίου στο πλαίσιο των εθνικών χορών, που διδάσκονταν στο μάθημα της «Σωματικής Αγωγής» ή «Φυσικής αγωγής», όπως ονομάστηκε αργότερα, και αποτελούσε έναν από τους πιο συνηθισμένους χορούς των διαφόρων σχολικών εκδηλώσεων. Με δεδομένο ότι από το 1999 δημιουργήθηκαν οργανικές θέσεις Φ.Α. στα Δημοτικά σχολεία και τη διδασκαλία των ελληνικών χορών ανέλαβαν καθηγητές Φ.Α., η διδασκαλία του Τσακόνικου χορού εντάσσεται στο πλαίσιο της στοιχειώδους εκπαίδευσης και συγκεκριμένα εμπεριέχεται στο σχολικό εγχειρίδιο της Γ' και Δ' τάξης του Δημοτικού σχολείου. Επιπλέον μία περιήγηση στο διαδίκτυο θα πείσει ότι όχι μόνο συναντιέται σε δημοτικά σχολεία από το Λεωνίδιο ως την Περαία και από τα Μεσόγεια ως τη Ρόδο και την Κρήτη αλλά γίνεται και αντικείμενο προγραμμάτων διαθεματικής προσέγγισης σε υποδειγματικές διδασκαλίες στην πρωτοβάθμια εκπαίδευση.

Ανελλιπώς δε τα τελευταία χρόνια στους διαγωνισμούς του ΑΣΕΠ για καθηγητές Φυσικής Αγωγής περιλαμβάνονταν ερωτήματα που αφορούσαν στον Τσακόνικο χορό (όπως το μέτρο του, τη λαβή των χεριών κ.α.).

Συμπερασματικά, ο χορός, όπως και άλλα πολιτισμικά προϊόντα «συστρατεύονται» κατά τη διαδικασία διαμόρφωσης εθνικών ταυτοτήτων. Βέβαια δεν επιλέγονται όλοι οι χοροί από μια τοπική κουλτούρα για να θεμελιώσουν την εθνοκρατική ιδεολογία, αλλά εκείνοι που μπορούν να συνεισφέρουν στη θεμελίωσή της. Ο Τσακόνικος χορός συνδυάζει αρκετά από τα στοιχεία που θα μπορούσαν να υποστηρίξουν τη σύνδεση με το ένδοξο αρχαιοελληνικό παρελθόν.

Η σχετική επιλογή αφορά σε μορφικά χαρακτηριστικά τα οποία μπορούσαν να συγκριθούν με αντίστοιχα αποσπασματικά ντοκουμέντα φιλολογικών ή εικαστικών αρχαιοελληνικών πηγών. Η ενασχόληση των γλωσσολόγων με την τσακόνικη διάλεκτο, η οποία ομιλιόταν στην περιοχή, ενίσχυε την αρχαιοελληνική σχέση.

Από την πλευρά της φόρμας, το πεντάσημο ρυθμικό σχήμα αναγόμενο στους αρχαιοελληνικούς παίονες, ενίσχυε τη συνέχεια η οποία ολοκληρωνόταν με την

οφιοειδή-λαβυρινθιακή σχηματική απεικόνιση. Αυτές οι αντικειμενικές επιλογές επενδύθηκαν με «φαντασιακές» ερμηνευτικές εκδοχές, όπου οι σχετικές αναπαραστάσεις για μερικούς έμοιαζαν με το χορό του Θησέα και για άλλους παρέπεμπαν στον πυρρίχιο.

Εν κατακλείδι, ο Τσακωνικός χορός, ως «αρχαϊκή πολιτισμική επιβίωση», συγκέντρωνε εκείνα τα απαραίτητα στοιχεία που τεκμηριώναν «το μυθικό παρελθόν» των νεότερων Ελλήνων, ικανοποιούν την εθνοκρατική ιδεολογία και υποστηρίζουν τη συνέχεια της ελληνικής φυλής, η οποία καλλιεργείται στη συνείδηση των Νεοελλήνων στα πλαίσια της υποχρεωτικής εκπαίδευσης.

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

Αντζακα- Βέη Ε. 2003, «Ο Ελληνικός χορός στα σχολεία. Οι απαρχές». Στο Ο χορός στην εκπαίδευση(επιμ.) Άλκης Ράφτης, σ. 233-240. Αθήνα: ΔΟΛΤ

Αποστολίδου Β. 1994, «Η συγκρότηση και οι σημασίες της «Εθνικής Λογοτεχνίας». Στα Πρακτικά Επιστημονικού Συμποσίου Έθνος – Κράτος – Εθνικισμός. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 14-37

Αυδίκος Ε. 2006, «Από την ταυτότητα του χορού στις πολιτισμικές ταυτότητες». Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Σέρρες, σ. 347-362

Anderson B. 1983, *Imagined Communities: reflections on the origins and spread of nationalism*, London: Verso.

Βαγενάς Θ. 1971, *Ιστορικά Τσακωνιάς και Λεωνιδίου*. Αθήνα

Βέης Ν.1960, «Οι Τσακωνες και η Τσακωνική Διάλεκτος». *Χρονικά των Τσακωνων*, τόμος Β', σ. 7-11

Γκαρτζονίκα Ε. 2009, *Παραδοσιακός χορός στην Εκπαίδευση από το 1914 έως σήμερα*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ

Γκαρτζονίκα Ε. 2009, «Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός στη Μέση εκπαίδευση: Σκοπός και περιεχόμενο του μαθήματος την περίοδο 1960-1980». Στο 16^ο Διεθνές Συνέδριο Φυσικής Αγωγής και Αθλητισμού. Κομοτηνή: ΤΕΦΑΑ Θράκης

Gellner E. 1983, *Nation and Nationalism*. Oxford: Basil Blackwell. Για την ελληνική έκδοση (1992) *Εθνη και εθνικισμός*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια.

Δεμερτζής Ν. 1994, «Ο Εθνικισμός ως ιδεολογία». Στο *Έθνος- Κράτος- Εθνικισμός*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ. 67-116

Δέλτσου Ε. 1995, «“Ο ιστορικός τόπος” και η σημασία της “παράδοσης” για το έθνος-κράτος». *Εθνολογία*, τόμος 4, σ. 107-124

Δέφνερ Μ. 1923, *Λεξικόν της Τσακωνικής Διαλέκτου*.

Δημαράς Κ. 1977, «Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους, η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες». Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 455-484

Δήμας Η. 1980, *Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χοροί*. Αθήνα

Ζήκος Ι. 2004, «Εκπαιδευτική πολιτική και τοπικές χορευτικές παραδόσεις-Ταυτότητες στο νεοελληνικό κράτος». Στα Πρακτικά του 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού. Σέρρες σ. 133-143

Ζωγράφου Μ. 2003, *Ο χορός στην ελληνική παράδοση*. Αθήνα: Artwork

- Ζωγράφου Μ. 2004, «Επινοήσεις και παραγνωρίσεις στην κατασκευή της ελληνικής χορευτικής ταυτότητας». Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού, Σέρρες, σ.155-167
- Ζωγράφου Μ. 2006, «“Ξαναδιαβάζοντας” το Καγκελάρι». Στο *Ο τόπος- η κοινωνία- ο πολιτισμός: Διάρκειες και Τομές*. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουμέρκα. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων
- Ζωγράφου Μ. 2007, «Ανάμεσα στην ενσωμάτωση και τη διαφοροποίηση: Διαδικασίες συγκρότησης και διαπραγμάτευσης της ποντιακής ταυτότητας και η δύναμη του χορού». Στο *Αφιέρωμα στην Ποντιακή Παράδοση*, επιμ. Μ. Σέργης
- Zografou M. & Pateraki M. 2007, «The “Invisible” dimension of Zorba’s Dance». *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 39, p.p.117-131
- Zografou M.& Piryrou S. 2008, «*Dancing in History Social- Political Aspects of Dance Identity of Two Distinctive groups in Greece*». *Studia Choreologica*, Vol. X, p.p.25-41
- Herzfeld M. 2002, *Πάλι δικά μας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια
- Hobsbawm E. 1994, *Εθνη κα Εθνικισμός από το 1780 μέχρι σήμερα*. Αθήνα: Καρδαμίτσα
- Hobsbawm E.- Ranger T.1983, *The Invention of Tradition*. Cambridge: Cambridge University Press. Για την ελληνική έκδοση (2004) *Η επινόηση της παράδοσης*. Αθήνα: Θεμέλιο
- Ηροδότου Ιστορία, VII, VIII, 1,28
- Ιντζεσίσογλου Ν. 2000, «Περί της κατασκευής συλλογικών ταυτοτήτων: το παράδειγμα της εθνικής ταυτότητας». Στο *Εμείς και οι άλλοι*. Αθήνα: ΕΚΚΕ, σ. 177-201
- Κακάμπουρα Ρ. 2006, «Λαογραφικά αρχεία και εθνική ταυτότητα: Μία σχέση αλληλεπίδρασης». Στο *Κριτική Διεπιστημονικότητα, Έθνος και ταυτότητα. Πολιτισμικές αντιστάσεις*,. Αθήνα: Σαββάλας, σ.108-135
- Καράς Σ. 1996, «Τα τσακόνικα τραγούδια και ο τσακόνικος χορός». *Χρονικά των Τσακόνων*, Αθήνα, τόμος ΙΒ', σ.11-23
- Καρφής Β.- Ζιάκα Μ. 2009, *Ο ελληνικός παραδοσιακός χορός στην εκπαίδευση*. Θεσσαλονίκη: Βιβλιοδιάπλους
- Κιτρομηλίδης Π. 1983, «Το Ελληνικό Κράτος ως εθνικό κέντρο». Στον τόμο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός – Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*. Αθήνα: Εστία, σ. 143-164
- Κουσιάδης Γ. 1950-1951, *Ελληνικοί και Ευρωπαϊκοί χοροί*. Αθήνα
- Κυριακίδου- Νέστορος Α. 1978, *Η θεωρία της ελληνικής λαογραφίας*. Αθήνα: Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας
- Κωστάκης Θ. 1933, *Σύντομος Γραμματική της Τσακόνικης διαλέκτου*, σε συνεργασία με τον Μ. Pernot. Αθήνα
- Κωστάκης, Θ. (1951). *Σύντομη Γραμματική της Τσακόνικης Διαλέκτου*. Αθήνα
- Κωστάκης, Θ. (1959). Τα Τσακόνικα. Η επιβίωση της αρχαίας Λακωνικής. *Πελοποννησιακή Πρωτοχρονιά*, 3, σ. 97-101.
- Κωστάκης Θ. 1981, «Ο Evliya Tcelebi στην Πελοπόννησο». Αθήνα. *Πελοποννησιακά*, τόμος ΙΔ', σελ.253 – 288.
- Κωστάκης Θ. 1986-87, *Λεξικό της τσακόνικης διαλέκτου*. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών, τόμοι 3.
- Λέκκας Π. 2006[1992], *Η Εθνικιστική Ιδεολογία*. Αθήνα: Κατάρτι
- Λεκκός Μ. 1920, *Περί Τσακόνων και της Τσακόνικης Διαλέκτου*. Αθήνα: Παπαπαύλου και Σία.

- Λουτζάκη Ρ. 1992, *Ελληνικοί Χοροί*. Κριτική θεώρηση των βιβλίων του παραδοσιακού χορού. Ναύπλιο: *Εθνογραφικά* 8,
- Loutzaki R. 2001, *Folk Dance in Political Rhythms. Yearbook of Traditional Music*, Vol.33, pp. 127-137
- Λυκεσάς Γ. 1993, *Οι Ελληνικοί Χοροί. Μουσική- Πολιτιστική- Κοινωνιολογική και Μουσικοκινητική θεώρηση*. Θεσσαλονίκη: University Studio Press
- Manos I. 2000, «Politics and the power of dance in the Florina region, Northwest Greek Macedonia». *ICTM Study group Ethnochorology*, p. 221-227
- Μερακλής Μ. 1990, «Θέσεις για την Λαογραφία», *Διαβάζω* 245, σ. 16-22
- Μερικάκης Σ. 1969, «Τσακόνικα χαρακτηριστικά γνωρίσματα». *Στα Χρονικά των Τσακωνών*. Αθήνα: Αρχείο της Τσακωνιάς, τόμος Γ', σ.7-12
- Μουτσόπουλος Ε. 1957, «Ρυθμοί και Χοροί Ελλήνων και Βουλγάρων». *Λαογραφία* 17, Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία
- Μπαζιάνας Ν. 1993, «Τα αρχαία ποιητικά μέτρα και οι ρυθμοί της δημοτικής μουσικής». *Στο Όψεις του Χορού*. Αθήνα: Θέατρο «Δώρας Στράτου», σ. 87-105
- Μπεκύρος Φ. & Τσαγγούρη Ε. 1996, *Ο Τσακόνικος Χορός*. Λεωνίδιο
- Μπίκος Α. 1969, *Ελληνικοί Χοροί- Ανάλυσις κινήσεων- Χορογράφημα- Μουσική*. Αθήνα
- Νιτσιάκος Β. 2001, «Ο τόπος του χορού και ο χορός του τόπου. Στον τόμο Κ. Πανοπούλου (επιμ) *Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*. Σέρρες: ΔΕΠΚΑ Σερρών
- Νιτσιάκος Β.- Μάντζος Κ. (2002). *Πολιτικοποιώντας την Παράδοση*, σ.131-147
- Νιτσιάκος Β. 2004, «Η διαχείριση της εθνικής ταυτότητας μέσω της μουσικοχορευτικής παράδοσης». Ένα παράδειγμα από την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας. *Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*, Σέρρες, σ. 363-372
- Παπαχρήστου Β. 1979, *Ελληνικοί Χοροί*, Θεσσαλονίκη. Πρώτη έκδοση 1960.
- Παυσανίας «*Λακωνικά*», Γ, 41, ΙΙ, 14,4
- Πετάκος Χ. 2003^α, *Ο Τσακόνικος χορός*. Αθήνα.
- Πετάκος Χ. 2003^β, *Τσακονιά*. Αθήνα
- Πιτσελάς Π. 2000, *Περί Τσακωνών. Ιστοριογεωγραφικό και σημασιολογικό ποιόν*. Αθήνα
- Πολίτης Α. 2003, *Τα Ρομαντικά Χρόνια*. Αθήνα: Ε.Μ.Ν.Ε.- ΜΝΗΜΩΝ
- Ρούμπης Γ. 1990, *Ελληνικοί Χοροί. Γενικό μέρος- Διδακτική- Μουσικοκινητική Ανάλυση*. Αθήνα: Κ. Σμπίλιας
- Ρωμαίος Κ.Α. 1911, «Έρευναι εν Κυνουρία». *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας*, σ. 253-276
- Σακελλαρίου Χ. 1940, *Ελληνικοί Χοροί*. Αθήνα, 40
- Σαρρής Θ. 1956, «Περί Τσακωνών και Τσακωνιάς». *Στα Χρονικά των Τσακωνών*, Αθήνα: Αρχείο Τσακωνιάς, τόμος Α', σ. 25-28
- Σκύλακας, *Περίπλους των εντός και εκτός των Ηρακλείων Στηλών*, 46
- Smith A. 2000[1991], *Εθνική Ταυτότητα*. Μτφ. Ε. Παππά. Αθήνα: Οδυσσέας
- Στράβωνας, «*Γεωγραφικά, Πελοπόννησος*», Αθήνα: Κάκτος (1994), Η', 6, 1-2
- Στράτου Δ. 1979, *Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χοροί*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β
- Συμεωνίδου – Χείλαση, Χ. 2002, *Γάμος ο Ελληνικός. 800π.Χ- 2000μ.Χ. Συγκριτική λαογραφική έρευνα*. Αθήνα
- Τσουκαλάς Κ. 1983, «Παράδοση και Εκσυγχρονισμός». Στο *Τσαούσης, Δ. Γ. (επιμ.) Ελληνισμός και Ελληνικότητα*. Αθήνα: Εστία, σ.13-15

Τσουκαλάς Κ. 1994, «Ιστορία, Μύθοι και χρησμοί: η αφήγηση της ελληνικής συνέχειας». Στο *Έθνος- Κράτος- Εθνικισμός*, Εταιρεία Σπουδών Νεοελληνικού Πολιτισμού και Γενικής Παιδείας, σ.287-303

Τυροβολά Β. 2003, *Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χορευτικοί Ρυθμοί*. Αθήνα : Gutenberg

Fallmerayer P. 1830, *Περί της καταγωγής των σημερινών Ελλήνων*. Μετάφραση Κ. Ρωμανός (1984). Εκδόσεις: Νεφέλη

Χατζιδάκις Γ. 1958, *Κρητική μουσική*. Αθήνα

Χείλαρη Α. 2004, «Η χορευτική παράδοση του Λεωνιδίου Αρκαδίας». Στο *18ο Παγκόσμιο Συνέδριο για την έρευνα του χορού*. Άργος: ΔΟΛΤ

Χείλαρη Α. 2009, *Τοπική και εθνική ταυτότητα σε κίνηση: το παράδειγμα του Τσακωνικού χορού στο Λεωνίδιο Αρκαδίας*. Μεταπτυχιακή διατριβή. Ε.Κ.Π.Α.

Χούπης Δ. 1990, *Τα παραλειπόμενα της Τσακωνιάς*. Ανατύπωση από το βιβλίο *Έτρον Ενάτθε*, Αθήνα

Άλλες πηγές

Αναλυτικά προγράμματα σπουδών: Δημοτικού Σχολείου, Γυμνασίου και Λυκείου

Βιβλίο Γ' και Δ' Δημοτικού: Παιδαγωγικό Ινστιτούτο

Οδηγοί σπουδών : ΤΕΦΑΑ Αθηνών, ΤΕΦΑΑ Θεσσαλονίκης, ΤΕΦΑΑ Κομοτηνής, ΤΕΦΑΑ Σερρών, ΤΕΦΑΑ Τρικάλων

Θέματα διαγωνισμού ΑΣΕΠ για καθηγητές Φυσικής Αγωγής: για το 2005, 2006 και 2008

Διαδίκτυο: www.youtube.com/tsakonikos

[1] Ποικίλες έρευνες εστιάζουν στη σύνδεση του έθνους-κράτους και των διαφόρων πολιτισμικών στοιχείων, κυρίως του τραγουδιού και του χορού, καθώς και στην πολιτική διαχείριση των εθνικών και εθνοτικών ταυτοτήτων μέσω του χορού βλ. ενδεικτικά: Handler R. 1988, *Nationalism and the Politics of Culture in Quebec*. Madison, University of Wisconsin Press; Cowan J. 1998, *Η πολιτική του σώματος*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια; Μάνος Ι. 2000, «Politics and the power of dance in the Florina region, Northwest Greek Macedonia», *ICTM Studygroup Ethnochoreology*, p. 221-227; Loutzaki R. 2001, «Folk Dance in Political Rhythms». *Yearbook of Traditional Music*, Vol.33, pp. 127-137; Giurchesku, A. 2001, «The Power of Dance and Its Social and Political Uses». *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 33, pp.109-121; Ozturkmen A. 2001, « Politics of National Dance in Turkey: A Historical Reappraisal.». *Yearbook of Traditional Music*, Vol.33, pp. 139-143; Μάνος Ι. 2004, «Ο χορός ως μέσο για τη συγκρότηση και τη διαπραγμάτευση της ταυτότητας στην περιοχή της Φλώρινας», *Στα Χορευτικά Ετερόκλητα*. Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα, σ.51-71; Μάνος Ι. 2004, «Χορευτικές περιστάσεις, επίδειξη ταυτότητας και ιδιοποίηση του πολιτισμού στα Ν. Βαλκάνια». Στο *Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*, Σέρρες 2006, σ.401-407; Νιτσιάκος Β. 2004, «Η διαχείριση της εθνικής ταυτότητας μέσω της μουσικοχορευτικής παράδοσης. Ένα παράδειγμα από την ελληνική μειονότητα της Αλβανίας». Στο *Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*. Σέρρες, σ. 363-372; Παπακώστας Χ. 2004, «Τελετουργία και ταυτότητα: Η περίπτωση της Καλής Βρύσης Δράμας». Στο *Πρακτικά 3ου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού*. Σέρρες, σ.239-248; Ζωγράφου Μ.2004, ό.π.; Ζωγράφου Μ. 2006, «“Ξαναδιαβάζοντας” το Καγκελάρι».

Στο *Ο τόπος- η κοινωνία- ο πολιτισμός: Διάρκειες και Τομές*. Πρακτικά Επιστημονικού Συνεδρίου για τα Τζουμέρκα. Ιστορική και Λαογραφική Εταιρεία Τζουμέρκων; Ζωγράφου Μ. 2007, «Ανάμεσα στην ενσωμάτωση και τη διαφοροποίηση: Διαδικασίες συγκρότησης και διαπραγμάτευσης της ποντιακής ταυτότητας και η δύναμη του χορού». Στο *Αφιέρωμα στην Ποντιακή Παράδοση*, (επιμ) Μ. Σέρρης, Αθήνα; Zografou, M. & Pateraki, M. 2007, «The “Invisible” dimension of Zorba’s Dance». *Yearbook for Traditional Music*, Vol. 39, p.p.117-131; Χείλαρη Α. 2009, Τοπική και εθνική ταυτότητα σε κίνηση: Το παράδειγμα του Τσακωνικού χορού στο Λεωνίδιο Αρκαδίας. Μεταπτυχιακή διατριβή. Ε.Κ.Π.Α.

[2] Για το αρχαιολογικό μοντέλο και το αξίωμα της πολιτισμικής συνέχειας βλ. ενδεικτικά Δημαράς Κ. 1977, «Η ιδεολογική υποδομή του νέου ελληνικού κράτους, η κληρονομιά των περασμένων, οι νέες πραγματικότητες, οι νέες ανάγκες». Στην *Ιστορία του Ελληνικού Έθνους*, τόμος ΙΓ', Εκδοτική Αθηνών, σ. 455-484; Κιτρομηλίδης Π. 1983, «Το Ελληνικό Κράτος ως εθνικό κέντρο». Στον τόμο Δ. Τσαούσης (επιμ.), *Ελληνισμός – Ελληνικότητα. Ιδεολογικοί και βιωματικοί άξονες της νεοελληνικής κοινωνίας*. Αθήνα: Εστία, σ. 143-164; Μερακλής Μ. 1990, «Θέσεις για την Λαογραφία», *Διαβάζω* 245, σ. 16-22; Λέκκας Π. 2006[1992], *Η εθνικιστική ιδεολογία*, Κατάρτι; Hertzfeld M. 2002, *Πάλι δικά μας*. Αθήνα: Αλεξάνδρεια; Αντζακα- Βέη Ε. 2003, «Ο Ελληνικός χορός στα σχολεία. Οι απαρχές». Στο *Ο χορός στην εκπαίδευση* (επιμ.) Αλκης Ράφτης, σ. 233-240. Αθήνα: ΔΟΛΤ

[3] Για την ομογενοποίηση του ελληνικού παραδοσιακού χορού και τη διάχυση της εθνικής ιδεολογικής γραμμής βλ. Αυδίκος Ε. 2004, «Από την ταυτότητα του χορού στις πολιτισμικές ταυτότητες». Στα Πρακτικά του 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού. Σέρρες σ. 345-360; Ζήκος Ι. 2004, «Εκπαιδευτική πολιτική και τοπικές χορευτικές παραδόσεις- Ταυτότητες στο νεοελληνικό κράτος». Στα Πρακτικά του 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού. Σέρρες σ. 133-143; Ζωγράφου Μ. 2004, «Επινοήσεις και παραγνωρίσεις στην κατασκευή της ελληνικής χορευτικής ταυτότητας». Στα Πρακτικά 3^{ου} Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού. Σέρρες, σ.155-167; Νιτσιάκος Β. 2001, «Ο τόπος του χορού και ο χορός του τόπου. Στον τόμο Κ. Πανοπούλου (επιμ) Πρακτικά 2^{ου} Πανελληνίου Συνεδρίου Λαϊκού Πολιτισμού. Σέρρες: ΔΕΠΚΑ Σερρών; Γκαρτζονίκα, Ε. 2009, *Παραδοσιακός χορός στην Εκπαίδευση από το 1914 έως σήμερα*. Αδημοσίευτη διδακτορική διατριβή. Αθήνα: ΕΚΠΑ

[4] Αναφορές για τον Τσακωνικό χορό συναντάμε στους: Κουσιάδης, Γ. 1950-1951, *Ελληνικοί και Ευρωπαϊκοί χοροί*. Αθήνα; Metallinos, N. – Schumacker, C.1975, *A handbook of Greek folk dancing*. Salt Lake: University of Utah; Holden – Vouras 1976, *Greek FolkDances*. Brussels: Folktaft και Περιστέρης, Σ. 1977-1980, «Ο πεντάσημος ρυθμός εις τα ελληνικά δημοτικά τραγούδια». *Επετηρίς Κέντρου Λαογραφίας* 25. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών.

[5] Μουσικές καταγραφές του Τσακωνικού χορού έγιναν από τους: Ιωαννίδου (1925), Παπασπυρόπουλος (1931), Γεωργιάδης Θ. 1947, *Ο Ελληνικός Ρυθμός*. Αμβούργο; Κωνσταντινίδης, Γ. 1951, *44 παιδικά κομμάτια για πιάνο*. Αθήνα; Λάβδας Α. 1951, «Μουσική και αρχαίος λόγος». *Περιοδικό Αρχαιολογία*, τ. 14. Αθήνα; Μουτσόπουλος Ε. 1957, «Ρυθμοί και Χοροί Ελλήνων και Βουλγάρων». *Λαογραφία* 17, Αθήνα: Ελληνική Λαογραφική Εταιρεία; Καράς Σ. 1996, «Τα τσακωνικά τραγούδια και ο τσακωνικός χορός» στα *Χρονικά των Τσακωνών*. Αθήνα, τόμος ΙΒ', σ.11-23; Μπαζιάνας, Ν. 1993, «Τα αρχαία ποιητικά μέτρα και οι ρυθμοί της δημοτικής

μουσικής». Στο *Όψεις του Χορού* Αθήνα: Θέατρο «Δώρας Στράτου», σ. 87-105; Τυροβολά Β. 1992, *Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χορευτικοί Ρυθμοί*. Αθήνα: Gutenberg

[6] Για τον πεντάσημο παιωνικό ρυθμό του χορού βλ. Καράς Σ. 1996, *ό.π.*; Χατζιδάκις Γ. 1958, *Κρητική μουσική*. Αθήνα; Μπαζιάνας, Ν. 1993, «Τα αρχαία ποιητικά μέτρα και οι ρυθμοί της δημοτικής μουσικής». Στο *Όψεις του Χορού* Αθήνα: Θέατρο «Δώρας Στράτου», σ. 87-105

[7] Για το «λαβυρινθιακού τύπου» σχήμα του Τσακωνικού χορού έχουν γίνει αναφορές από τους, Σακελλαρίου Χ. 1940, *Ελληνικοί Χοροί*. Αθήνα, 40 ; Στράτου Δ. 1979, *Ελληνικοί Παραδοσιακοί Χοροί*. Αθήνα: Ο.Ε.Δ.Β; Ζωγράφου, Μ. 2003, *Ο χορός στην ελληνική παράδοση*. Αθήνα: Artwork.

[8] Αναφορές για την τσακωνική γλώσσα ενδεικτικά βρίσκουμε στους: Tiersch F. 1832, *Über die Sprache der Zakonen*; Leake W.M. 1846, «“Peloponnesiaka”, A Supplement to Travels in the Morea», London; E. Tcelebi, ; Deville G. 1866, *Etude du dialecte Tzacorien*. Paris; Δέφνερ Μ. 1923, *Λεξικόν της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Λεξικογραφικόν Αρχεῖον της Μέσης και Νέας Ελληνικής, τόμος θ'. Αθήνα: Εστία; Λεγκός Μ. 1920, *Περί Τσακωνών και της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Αθήνα: Παπαπαύλου; Pernot H. 1934, *Introduction a l' etude du Dialecte Tsakonien*. Paris ; Κωστάκης Θ. 1951, *Σύντομη Γραμματική της Τσακωνικής διαλέκτου*. Αθήνα; Κωστάκης Θ. 1981, «Ο Evliya Tcelebi στην Πελοπόννησο». Αθήνα: *Πελοποννησιακά*, τόμος ΙΔ', σ.253 – 288; Κωστάκης Θ. 1986, *Λεξικό της Τσακωνικής Διαλέκτου*. Τόμοι 3. Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών; McDowell- Charters C. 1996, *Studies in the Tsakonian Dialect*, Doctoral dissertation. University College London

[9] Χρητικά με τους Τσακωνες και την ιστορική πορεία τους δια μέσου των αιώνων βλέπε: Λεγκός Μ. 1920, *Περί Τσακωνών και της Τσακωνικής Διαλέκτου*, Αθήνα: Παπαπαύλου και Σία; Βέης Ν.1960, «Οι Τσακωνες και η Τσακωνική Διάλεκτος» *Στα Χρονικά των Τσακωνών*, τόμος Β', σ. 7-11; Βαγενάς Θ.1971, *Ιστορικά Τσακωνιάς και Λεωνιδίου*, Αθήνα.; Ρωμαίος Κ. 1964, «Έκθεσις λαογραφικής ερεύνης εις την περιοχὴν Τυρού Κυνουρίας», *Επετηρίς Λαογραφικὸύ Αρχείου* 17, Αθήνα: Ακαδημία Αθηνών;; Πετάκος Χ. 2003, *Τσακονιά*, Αθήνα

[10] Αναφορές για την πολιτεία των Πρασιών βρίσκουμε σε αρχαίους συγγραφείς (Σκύλακας, Στράβωνας, Πausανίας, Κλαύδιος Πτολεμαίος) καθώς και σε νεότερους συγγραφείς (Ρωμαίος Κ.Α. 1911, «Έρευναι εν Κυνουρία». *Πρακτικά της Αρχαιολογικής Εταιρείας*, σ. 253-276; Ρωμαίος Κ.Α. 1955, «Πρασιαί ή Βρασιαί της Κυνουρίας». *Πρακτικά της Ακαδημίας Αθηνών*, τόμος 30, σ. 94-99 και στα *Χρονικά των Τσακωνών*, τόμος Δ', 1974, σ. 7-13; Βαγενάς Θ. 1971, *ό.π.*; Πετάκος Χ. 2003, *ό.π.*)

[11] Ως ιστορικός τόπος χαρακτηρίζεται ένας οικισμός του οποίου τα μορφολογικά, πολεοδομικά, αρχιτεκτονικά και κατασκευαστικά χαρακτηριστικά, καθώς και το σύνολο του κτιστού περιβάλλοντος έχουν διατηρηθεί σε μεγάλο βαθμό αναλλοίωτα (Νόμος 1469/50)